

ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК: 336.114.930.2(470+571)''18''

Наталя Пасічник

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ФІНАНСОВО-ПРАВОВОЇ ОСВІТИ В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1805–1863 РР.)

У статті досліджується становлення фінансової та фінансово-правової освіти і науки в Харківському університеті у період дії статутів 1804–1863 рр. Визначається внесок німецьких науковців у сфері економіки, права та фінансів – Й. Ланга і Л. Якоба, які працювали у першій чверті XIX ст. в університеті і своєю діяльністю охоплювали значну кількість дисциплін економічної та фінансово-правової складової. Аналізується викладання фінансів як навчального предмету після виокремлення кафедри законів про державні повинності й фінанси (за статутом 1835 р.) та вклад Т. Степанова і М. Клобуцького у процес виокремлення фінансів і фінансового права як самостійних сфер наукового дослідження й університетських навчальних дисциплін.

Ключові слова: фінанси, фінансова наука, політична економія, фінансове право, камеральні науки.

Зародження вітчизняної фінансової і фінансово-правової наук було об'єктивно пов'язано з процесами соціально-економічного розвитку суспільства й вдосконаленням системи державного господарювання. Зміна умов господарювання стимулювала реформування фінансового управління, розвиток фінансових інститутів, що передбачало їх наукове обґрунтування і кадрове забезпечення. Реалії часу вимагали освічених і висококваліфікованих фахівців для різноманітних сфер суспільного управління, здатних ефективно реалізовувати програми державної політики.

Одним із способів скорочення дефіциту державних службовців стала їх підготовка на юридичних факультетах Московського та новостворених університетах Російської імперії – Дерптському, Віленському, Казанському і Харківському. З відкриттям Харківського університету в українських губерніях Російської імперії, започатковується вища юридична освіта, в межах якої відбувалося виокремлення фінансів і фінансового права як самостійних сфер наукового дослідження й університетських навчальних дисциплін. Аналіз історії становлення і викладання фінансів і фінансового права дозволить виявити витоки цих наук і визначити внесок науковців Харківського університету в розвиток фінансово-правової освіти і науки.

Праці, у яких вперше висвітлено історію становлення Харківського університету, в основному присвячувалися ювілеям університету і факультетів. Найбільш ґрунтовними є дослідження О. Рославського-Петровського [1], К. Фойгта [2], М. Лавровського [3], І. Осипова [15]. Серед видань, дотичних до теми дослідження, можна виділити праці, присвячені діяльності окремих учених і аналізу їх наукових праць, актові промови професорів Харківського університету [4–6], щорічні огляди викладання предметів [7–8].

До 100-літнього ювілею Харківського університету впродовж 1905–1908 рр. видавалися історичні описи окремих кафедр та факультетів, де у біографічних словниках містилася інформація довідкового характеру майже про всіх викладачів фінансово-правового напрямку, які працювали у Харківському університеті у зазначений період [9–10].

Зростання інтересу до історії Харківського університету пов'язано зі святкуванням 185-річного і 200-річного ювілеїв цього навчального закладу [11]. Автори різноманітних за галузевими напрямками досліджень відтворили усі етапи становлення й розвитку університету, охарактеризували навчальний процес і науковий потенціал, роль університету у громадському житті.

В останні роки спостерігається зростання інтересу до історії фінансової і фінансово-правової наук імперського періоду. Предметом дослідження науковців виступає історія фінансової політики та законодавства та їхніх складових (податкової політики, державних фінансів, фінансового контролю), а також творча спадщина видатних представників фінансово-правової сфери. Вагомі дослідження наукового доробку українських вчених – викладачів університетів Наддніпрянської України, осмислення їх наукової спадщини з позицій нової методології, вільної від марксистської ідеології, зробили українські науковці В. Андрущенко, Л. Безгубенко, О. Васирик, С. Злупко, П. Леоненко, В. Небрат, В. Орлик, В. Хошуляк, С. Юрій та ін. [12–20]. Проте, недостатньо вивченими залишається фінанси і фінансове право як університетські навчальні дисципліни.

Метою статті є дослідження становлення фінансової та фінансово-правової освіти в Харківському університеті у період дії статутів 1804–1863 рр. та характеристика творчої спадщини представників фінансово-правової науки цього періоду, які викладали дисципліни цього напрямку у вищому навчальному закладі.

На початку XIX ст. університетська освіта Російської імперії переживала період реформування. 1802 р. засноване Міністерство народної освіти, структурована загальна система народної освіти, куди включалися гімназії, повітові та парафіяльні училища, тобто, ціла низка нижчих і середніх навчальних закладів, університети являли вищий ступінь освітньої системи. Університетський статут 1804 р., загальним для всіх університетів імперії, розглядав університети як "высшее ученое сословие, для преподавания наук учрежденное. В нем приуготовляется юношество для вступления в различные звания Государственной службы" [21]. Тобто, як учене об'єднання, яке мало дві рівнозначні мети: викладання і наукову роботу. До структури університетів входило чотири факультети, котрі спочатку називалися відділеннями: відділення моральних та політичних наук, котре тоді ще називали "етико-політичних наук" (з прийняттям нового університетського статуту 1835 р. перейменоване на юридичний факультет); фізичних та математичних наук; лікувальних або медичних наук; словесних наук. Кожне відділення складалося з кафедр, які представляли основні наукові напрямки того часу. Їх мало бути 28 – за кількістю професорів (кожен професор представляв собою кафедру, науковий напрямок). Спрямування навчання на відділенні моральних та політичних наук відображалася, передусім, у складі його кафедр і дисциплін, які вивчалися. До відділення упродовж 1804–1835 рр. належало 7 кафедр: богослов'я; тлумачення Святого Писання і церковної історії; теоретичної та практичної філософії; природного, політичного і народного права; цивільного і кримінального судочинства; права шляхетних стародавніх і сучасних народів; дипломатики і політичної економії [10, с. 272]. На кафедрі дипломатики та політичної економії Харківського університету викладалися вступ до політико-камеральних наук, державне загальне право, політична економія, наука про фінанси та природне право, політична арифметика, дипломатика [22, стб. 268]. Викладання двох нових напрямків суспільствознавчої науки – камералістики і політичної економії, вивчення яких запроваджувалося у вітчизняних університетах, потребувало кваліфікованих викладачів, а у західноєвропейських університетах формування цих наукових дисциплін вже набуло форми цілісної системи знань, тому до Харківського університету були запрошені німецькі учені у сфері економіки, права та фінансів Йозеф Ланг і Людвіг Якоб, які на високому рівні забезпечили викладання економічних і фінансових дисциплін.

Випускник юридичного факультету Фрайбургського університету, прихильник ідей фізіократів, Й. Ланг (1775 р. (або 1776 р.) – 1820 р.) розпочинає свою викладацьку діяльність в Харківському університеті з самого початку його функціонування. На початку своєї наукової кар'єри в університеті він отримав посаду ад'юнкта відділення філософії і математики, потім переходить на відділення політичної економії, де працює на посаді екстраординарного (з 1810 р.), а з 1812 р. – ординарного професора кафедри дипломатики та політичної економії. За період перебування у Харкові (1803–1820 рр.)

Й. Ланг викладав значну кількість навчальних дисциплін, а саме: народну економію та політичну арифметику; науку про суспільні прибутки; науку про фінанси; природне право; загальне цивілізаційне та народне право; поліцію та науку про державні прибутки; політичну економію; логіку та метафізику; державне господарство; дипломатику (перелік дисциплін складено за щорічним оглядом публічних викладань [7]. Й. Ланг читав курси народної економії, політичної арифметики (тобто політичної економії і статистики) і науку про суспільні доходи (фінансове право) за власними записами [23, с. 586] і пропонував викладати політичну економію разом з наукою про фінанси [10, с. 14]. Учений відзначав надзвичайно важливе значення юридичних і політичних наук в системі підготовки державних чиновників, щоб вони могли діяти відповідно державним цілям [24].

Наукові дослідження Й. Ланга, написані німецькою мовою, а дисертація – латиною, відображають основні напрями творчого пошуку автора: "Про вищий принцип політичної економії" ("Ober den obersten Grundsatz der politischen Oeconomie", 1807 р.), "Основні напрями політичної арифметики" ("Grundlinien der politischen Arithmetik", 1810 р.), "Про вивчення юридичних і політичних наук" ("Ober das Studium der juridischen und politischen Wissenschaften", 1810 р.), "Принципи економіки" ("Grundsatz Oeconomie", 1813 р.), "Що є гроші?" ("Was ist das Geld?", 1815 р.). У працях з економічної проблематики Й. Ланг розвивав ідеї економічної школи фізіократів, поглиблюючи ідеї Ф. Кене (його модель народного господарства), поділяв економіку на сільськогосподарський, промисловий і грошовий сектори, відображав взаємозв'язки між ними за допомогою лінійних рівнянь, створюючи три національні баланси [25]. У праці "Що є гроші?" науковець створює вже чотирьох секторну модель макроекономічного кругообігу, взаємозв'язок між секторами показує таблицями-матрицями, де аналізуються потоки продуктів, капіталу і грошей [26], тобто, Й. Ланг, розробляв авторську модель економічної рівноваги, набагато випередивши свій час. Рання смерть

Й. Ланга, провінційність Харкова і достатньо формалізований виклад власних ідей зумовили недостатнє визнання наукових розробок автора. Слава прийшла до Й. Ланга лише наприкінці ХХ ст., завдяки дослідженням німецького професора, фахівця в галузі економіко-математичного моделювання Г. Юбе [27].

Упродовж 1807–1810 рр. кафедру дипломатики та політичної економії Харківського університету займав професор Людвіг Генріх Конрад фон Якоб (у російському варіанті – Людвіг Кіндратович Якоб) (1759–1827 рр.), який був відомим ученим, мав значний авторитет у наукових колах, як дослідник проблем політичної економії, камералістики, філософії та релігії. У Харківському університеті Л. Якоб викладав систему політичних наук, загальний вступ до політико-камеральних наук (до змісту яких входили зачатки фінансових знань), загальну внутрішню політику, державне та народне право, політичну економію (перелік дисциплін складено за щорічним оглядом публічних викладань [7]). Людвіг Кіндратович випустив 35 наукових праць, у тому числі декілька підручників, за якими викладали у німецьких університетах [28, с. 49]. Науку народного господарства Л. Якоб викладав за власним підручником "Grundsätze der National Öconomie" [28, с. 63]. В урочистій промові "О влиянии университетов на образование и благосостояние народа" (1808 р.) професор Л. Якоб аргументував, що найважливіші посади в державі повинні займати підготовлені особи, які здобули знання з таких наук, як законодавство, державне господарство, управління благочиння і прибутків [29, с. 71].

Професор Л. Якоб першим в історії вітчизняної науки визначив та обґрунтував фінансове право як сформульовану сукупність знань, що знаходиться за межами політичної економії і має власний предмет дослідження [30, с. 219]. Л. Якоб виокремив юридичну складову в економічних дисциплінах; так, предметом науки про державне господарство науковець вважав фінансове право, а поліцейського права – економічне законодавство [31, с. 276]. При цьому науковець вважав фінансове право економічною дисципліною, а в самій економіці розрізняв три складові: політичну економію – науку про народне господарство; державну економіку, або фінансове право та економічну діяльність держави, або цивільне право [32, с. 24].

Після від'їзду Л. Якоба з Харкова кафедру дипломатики та політичної економії посідає Й. Ланг (до 1820 р.); науковець читав лекції з політичної економії за твором Л. Якоба "Grundsätze der National Oeconomie" по 4 год. на тиждень, науку про фінанси й політичну арифметику. Після смерті Й. Ланга упродовж 1820–1825 рр. курси політичної економії та науку про фінанси тимчасово викладав Рейт; з 1824 р. за джерелом і з 1825 р. за інформацією неопублікованих матеріалів Д. Багалія, ці науки також тимчасово викладав професор К. Паулович, при цьому наука про фінанси викладалася в обсязі 2 год. на тиждень за власними записами К. Пауловича і за творами А. Сміта і Д. Шльоцера [10, с. 10]. Лише із 1832 р. кафедру політичної економії і дипломатики посів відомий економіст, прихильник класичної школи політичної економії професор Т. Степанов [23, с. 578]. За даними Л. Загурського [10, с. 10] з листопада 1834 р. М. Клобуцькому (який упродовж 1839–1862 рр. викладав у Харківському університеті закони про державні повинності і фінанси) дозволили в університеті викладати всесвітню історію і статистику під керівництвом Т. Степанова.

Згідно з університетським статутом 1835 р., перелік кафедр юридичного факультету повторював розділи зібрань законів діючого законодавства. До складу факультету входили наступні кафедри: загального систематичного огляду законодавства; основних законів і закладів Російської імперії, законів про стани людей в державі; російських цивільних законів як загальних, так і особливих: кредитні, торгові і про фабрики із включенням тих місцевих законів, які діють в окремих тільки губерніях; російських кримінальних законів; законів державного благоустрою та благочинності; законів про державні повинності й фінанси; римське законодавство в поєднанні з його історією [33, стб. 488]. 1837 р. М. Клобуцького затверджено виконувачем обов'язків ад'юнкта юридичного факультету Харківського університету із дорученням читати державне право під керівництвом професора Т. Степанова. 1839 р. М. Клобуцький у Харківському університеті захистив магістерську дисертацію із державного права на тему: "Дослідження головних положень основних законів Російської імперії в їх історичному розвитку" й отримав ступень магістра, після чого був затверджений на посаді ад'юнкта по кафедрі законів про державні повинності та фінанси [28, с. 141].

1840 р. М. Клобуцького призначено виконувачем обов'язки екстраординарного професора із зобов'язанням витримати у встановлені терміни докторський екзаме́н. Цей екзаме́н він не здав і не зміг представити докторську дисертацію. 1846 р. попечитель університету висунув вимогу М. Клобуцькому складання упродовж року докторського екзаме́ну, погрожуючи усуненням із посади. М. Клобуцький не виконав цю вимогу, у своє виправдання він послався на скрутні сімейні обставини (смерть дружини від холери) і отримав відстрочку на півроку [34]. Докторська дисертація з юридичних наук "Про походження і користь паперових грошей взагалі та введення їх в Росію" була захищена М. Клобуцьким 1853 р. у Харківському університеті [35, с. 252]. Михайло Петрович

викладав у Харківському університеті закони про державні повинності і фінанси упродовж 1839–1862 рр., керуючись збіркою "Законів Російської імперії" та теоретичними розробками Ю. Гагемейстера і Д. Рікардо (1839–1840 н.р.), Пьолиця і Д. Рікардо (1840–1841 н.р.), Пьолиця, Шльоцера, Рікардо, Вірста, Горлова та інших (1842–1849 н.р.). З 1850–1851 академічного року теоретична база викладання дисципліни розширюється за рахунок праці "История финансовых учреждений России" та інших праць вітчизняних науковців, важливих в історичному значенні [8]. Державні повинності і фінанси як навчальна дисципліна викладалися студентам 4 курсу юридичного факультету упродовж навчального року в основному 6 год. на тиждень (у 1839–1840 навчальному році – 4 год. на тиждень, 1850–1851 – 8 год. у першому півріччі та 6 год. – у другому) [8].

Згідно із університетським статутом 1863 р., на юридичному факультеті збільшується кількість кафедр до 13-ти, при цьому виділяється самостійна кафедра фінансового права, на якій виокремлюється теорія фінансів і російське фінансове право як самостійні науки (згідно § 12 статуту) і навчальні дисципліни, що викладаються в університетах Російської імперії [36].

Таким чином, упродовж першої половини XIX ст. відбувається виділення фінансів у самостійну сферу наукового пошуку і навчальну дисципліну. Значну роль у становленні фінансової і фінансово-правової науки у Харківському університеті відіграли німецькі науковці – Й. Ланг і Л. Якоб, які викладали значну кількість дисциплін економічної та фінансово-правової складової. Виділення за університетським статутом 1835 р. на юридичних факультетах кафедри законів про державні повинності й фінанси актуалізували роботу з підготовки науковців даного напрямку, що призвело до збільшення кількості теоретичних праць вітчизняних науковців і практиків фінансової діяльності, розробки яких мали як загальнотеоретичний, так і прикладний характер.

Список використаних джерел

1. Рославский-Петровский А. П. Об учёной деятельности Императорского Харьковского университета в первое десятилетие его существования / А. П. Рославский-Петровский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1855. – № 7. – С. 1–36.
2. Фойгт К. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях от основания университета до 1859 года / К. Фойгт. – Х.: Тип. ун-та. 1859. – 173 с.
3. Лавровский Н. Замечания о первоначальной истории Харьковского университета / Н. Лавровский // Харьковские губернские ведомости. – 1869. – № 26. – С. 2–3.
4. Ланг И. Об изучении юридических и политических наук / И. Ланг // Речи, произнесенные в торжественном собрании императорского Харьковского университета. – Харьков, 1810.
5. Якоб Л. О влиянии университетов на образование и благосостояние народа / Л. Якоб // Речи, говоренные в торжественном собрании императорского Харьковского университета. – Харьков, 1808.
6. Речь о сущности, важности и назначении политических наук, произнесенная в торжественном собрании Императорского Харьковского университета профессором политической экономии и дипломатии Тихоном Степановым. 30 августа 1833 г. – Харьков: Университетская типография, 1833.
7. Обзорение публичных преподаваний в Императорском Харьковском университете за 1806–1825 гг. – Х., (ежегодное издание).
8. Обзорение преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1839–1864 гг. – Х., (ежегодное издание).
9. Багалея Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования / Д. И. Багалея, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Х., 1906. – 360 с.
10. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). Т. 1: История факультета / [под ред. М. П. Чубинского, Д. И. Багалея] – Х.: Печатное дело, 1908. – 309 с.
11. Харківський університет імені В. Н. Каразіна за 200 років. / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін. – Харків: Фоліо, 2004. – 750 с.
12. Андрущенко В. Л. Орієнтири вітчизняної фінансової думки / В. Л. Андрущенко // Фінанси України. – 2000. – № 4. – С. 3–11.
13. Безгубенко Л. М. Фінансова наука і практика періоду трансформацій / Л. М. Безгубенко // Фінанси України. – 2000. – № 4. – С. 12–16.
14. Василик О. Д. Фінансова наука / О. Д. Василик // Фінанси України. – 2001. – № 1. – С. 3–10.
15. Небрат В. В. Українська фінансова думка другої половини XIX – початку XX століть / В. В. Небрат. – К.: Ін-т екон. та прогнозів. НАНУ, 2007. – 224 с.
16. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія / В. М. Орлик. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 631 с.
17. Фінанси: підручник / [За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова]. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
18. Злупко С. М. Внесок українських економістів у розвиток теорії грошей, грошового обігу фінансів / С. М. Злупко // Фінанси України. – 2001. – № 8. – С. 31–49.
19. Небрат В. В. Розвиток фінансової науки в дослідженнях українських економістів другої половини XIX – початку XX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец.: 08.01.04 "Економічна історія та історія економічної думки" / В. В. Небрат. – К., 2006. – 20 с.
20. Хохуляк В. В. Камералістика та її вплив на становлення вітчизняної науки фінансового права XIX століття / В. В. Хохуляк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2013. – № 6–1. – Том 1. – С. 218–221.
21. Устав императорских российских университетов. – СПб., 1804.
22. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб. – 1864. – Т. 1. – Стб. 264–301; 971.
23. Багалея Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т. 2. (с 1815 по 1835 год.) / Д. И. Багалея. – Х.: Паровая типография и литография М. Зильберберг и С-ва, 1904. – 1136 с.
24. Lang Joseph Ober das Studium der juristischen und politischen Wissenschaften. Об изучении юридических и политических наук [параллельно на рус. и нем. яз.], в кн.: Речи, произнесенные в торжественном собрании Императорского Харьковского университета, бывшем 30

июня 1810 г., Харьков, 1811. 25. Uebe Gotz. The model of Lang, national income account in 1807 // Computers and Mathematic with Applications. 1990. 26. Winbel H. Die deutsche Nationalokonomie im 19. Jahr-hundert. Darmstadt, 1977. 27. Uebe Gotz. Joseph Lang aus Freiburg. Eine Kreislaufthe-orie von 1807. Zwischen Quesney und Marx //Jahrbtich-er fur Nationalokonomie und Statistik. 1990. № 1. 28. Багалея Д. И., Сумцов Н.В., Бузескул В.П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). – Харьков: Типография Адольфа Дарре, Московская, № 19, 1906. – 329 с. 29. Якоб Л. О влиянии университетов на образование и благосостояние народа / Л. Якоб // Речи, говоренные в торжественном собрании императорского Харьковского университета. – Харьков, 1808. 30. Хошуляк В.В. Камералістика та її вплив на становлення вітчизняної науки фінансового права XIX століття / В. В. Хошуляк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2013. – № 6–1. – Том 1. – С 218–221. 31. Левитський В. Якоб Людвиг Кондратьевич / В. Левитський // Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / [Под ред. М.П. Чубинського, Д.И.Багалея]. – Харьков, 1908.– С. 275–277. 32. Коропецький І.-С. Українські економісти XIX століття та Західна наука / І.-С. Коропецький. – К.: Либідь, 1993. – 192 с. 33. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб. – 1864. – Т. 2. – Отд.1. – Стб. 22, 264, 406, 420, 438, 483–498, 743–769, 1144. 34. Юридичний факультет: Історія та сучасність. – Режим доступу: <http://www-jurfak.univer.kharkov.ua/history.php>. 35. Кричевский Г. Г. Диссертации университетов России 1805–1919 гг.: Библиографический указатель / Институт истории естествознания и техники АН СССР / Г. Г. Кричевский. – М.: Наука, 1984. – 409 с. 36. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб., 1864–1904. – Т. 1. – 27 с.

Наталья Пасичнык

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВО-ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ХАРЬКОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (1805–1863 ГГ.)

В статье исследуется становление финансового и финансово-правового образования и науки в Харьковском университете в период действия уставов 1804–1863 гг. Изучается вклад немецких ученых в области экономики, права и финансов – Й. Ланга и Л. Якоба, которые работали в первой четверти XIX ст. в университете и своей деятельностью охватывали значительное количество дисциплин экономической и финансово-правовой составляющей. Анализируется преподавания финансов как учебного предмета после выделения кафедры законов о государственных повинностях и финансах (по уставу 1835 г.) и вклад Т. Степанова и М. Клобуцкого в процесс выделения финансов и финансового права как самостоятельных сфер научного исследования и университетских учебных дисциплин.

Ключевые слова: финансы, финансовая наука, политическая экономия, финансовое право, камеральные науки

Natalia Pasichnyk

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF FINANCIAL AND LEGAL EDUCATION IN THE KHARKIV UNIVERSITY (1805–1863)

The paper examines the financial establishment, financial and legal education in the Kharkiv University during the period of the Statutes of 1804–1863. It determines the contribution of German scholars – Y. Lang and L. Jacob – in economics, law and finance, they worked in the first quarter of the nineteenth century at the university and their activities cover a significant number of subjects of economic, financial and legal component. It is analyzes the teaching of finance as an academic subject after the separation of the Department of Laws on public service and finance (under the Statute of year 1835) and the contribution of T. Stepanov and M. Klobutskiy into the separation process of Finance and Financial law as a independent field of scientific research and university subjects.

Key words: finance, financial science, political economy, financial law, cameralistic sciences.

УДК 94:[005.745:613](470+571)“1850/1880”

Олег Водяний

З'ІЗДИ ПРИРОДОДОСЛІДНИКІВ І ЛІКАРІВ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ НАУКОВИХ ОСНОВ ГІГІЄНИ (1850–1880 РР.)

У статті висвітлюються передумови заснування з'їздів російських природодослідників та лікарів, виокремлення медичної секції та її трансформування у фахові відділи. Звертається увага на участь в роботі з'їздів українських учених-гігієністів та їх наукові пошуки в напрямку соціальної і шкільної гігієни. Зроблено огляд роботи VII з'їзду російських природодослідників та